

ד"ר פייגנבאום וד"ר הרמן - מנהלי בית החולים "עזרת נשים" וחלוצי הפסיכיאטריה בארץ ישראל

תקציר:

במאמר זה מתוארות ההתפתחות של בית החולים "עזרת נשים", שהוא המוסד הטיפולי הראשון בארץ ישראל בתחום הפסיכיאטריה במהלך יובל השנים הראשון לקיומו. תיאור זה נעשה בעיקר באמצעות סקירת חייהם ופועלם של שני מנהלי הפסיכיאטריים הראשונים, זאת בזיקה לנושאים העיקריים שעמדו אז בעבודתם המקצועית. המנהל הראשון, ד"ר פייגנבאום, כיהן בתפקידו זמן קצר, וסביבתו לא הייתה עדיין בשלה לחידושים שביקש להכניס בטיפול בחולים; טיפול זה היה מבוסס ברובו על עקרונות הפסיכואנליזה שהיו זרים אז לצוות בית החולים ולקהל הרחב. מחליפו בניהול בית החולים, ד"ר הרמן, האריך ימים בתפקידו והוא זה שפיתח את הפסיכיאטריה בארץ ישראל במחצית הראשונה של המאה העשרים. בין שנים 1920–1948 החלה להתפתח הפסיכיאטריה בארץ ישראל, והעשייה הפסיכיאטרית שהתרכזה תחילה בבית החולים, הלכה והתפשטה בהדרגה גם אל הקהילה ולבתי חולים אחרים. סקירת עבודתם של מנהלי הראשונים של בית החולים ממחישה את הבעיות שניצבו בפניהם, והעיקריות בהן – המחסור הבולט בתקצוב ובעיית החולים הכרוניים – לא באו על תתרונן הראוי גם כיום, בחלוף כמאה שנים מאותם ימים ראשונים.

אליעזר ויצטום¹
יעקב מרגולין²

¹המרכז לבריאות הנפש באר שבע, החטיבה לפסיכיאטריה, הפקולטה למדעי הבריאות, אוניברסיטת בן גוריון; לשעבר המרפאה הקהילתית לבריאות הנפש צפון ירושלים, המרכז הרפואי הרצוג ("עזרת נשים"), ירושלים
²המרכז הירושלמי לבריאות הנפש ולשכת הפסיכיאטר המחוזי, מחוז תל אביב, משרד הבריאות

מילות מפתח: בית החולים עזרת נשים; דוריאן פייגנבאום; חיים הרמן; תולדות הפסיכיאטריה בארץ ישראל; מחסור בתקציב; בעיית החולים הכרוניים.
KEY WORDS: Ezrath Nashim Hospital; Dorian Feigenbaum; Heinz Hermann; History of psychiatry in Palestine; Budget poverty; Chronic psychiatric patients

הקדמה

בתחילת המאה העשרים הייתה ארץ ישראל חלק נידח באימפריה העות'מאנית. הטיפול בחולי הנפש בה התבסס בעיקרו על רפואה עממית ועל מודל מסביר על-טבעי של מחלות הנפש. בשנת 1892 חוקקה הממשלה התורכית "חוק בדבר טיפול למשוגעים", כנראה בהשפעה של החוק הצרפתי משנת 1838 [1]. למרות זאת לא קמו מוסדות פסיכיאטריים, ופוגעי הנפש הסתובבו ברחובות כשהם מזנחים, מלוכלכים ופושטי יד. כדי לעזור להם הוקמה אגודת "עזרת נשים". זו נוסדה ביפו על ידי **חיה ציפה פינס**, שיחד עם נשים פעילות ועסקניות מהעלייה הראשונה ייסדו את החברה הראשונה של נשים בארץ ישראל. כשעברה גב' **פינס** לירושלים החליטה לייסד גם בה חברה דומה, וביום 31.12.1894 היא הקימה את חברת "עזרת נשים". חברות החברה ביקרו תחילה בבתי עניים ועזרו לחולים ולילודות, ובהמשך הוחלט לטפל גם בחולי הרוח חשוכי המרפא ואף להקים עבורם מוסד ייחודי. ראוי לציין, כפי שכבר הודגש על ידי **לוי** [2], כי בית החולים "עזרת נשים", בשונה מבתי החולים הציבוריים האחרים שפעלו אז בירושלים, היה מפעל כללי-יהודי משותף ומאוחד, וזאת חרף המחלוקות המרובות ששררו בין העדות היהודיות השונות.

בשנים הראשונות הוחזקו החולים בבתי שכורים מחוץ לעיר העתיקה. בשנת 1898 תרמה אשת הנדיב **רוטשילד** שביקרה בארץ כסף לקניית מגרש גדול במערב ירושלים. בשנת 1902 הוקם בעזרת תרומות נוספות הבניין הראשון לחולות רוח, בשנת 1910 נוסף אליו בניין למחלקת הגברים, ובשנת 1924 הוקם בניין שלישי עם גן שיועד לטיפול ולמנוחה עבור החולים [3]. הטיפול הראשוני היה בעיקרו אחזקה, שכן הטיפול התרופתי כמעט שלא היה קיים באותה תקופה.

הבעיה המרכזית בכל שנות קיומו של בית החולים "עזרת נשים" הייתה כלכלית, שכן בית חולים פסיכיאטרי מטיבו אינו מוסד רווחי והוא יוצר גירעונות ניכרים. על מנהליו היה להקדיש את כל אונם ומרצם לגיוס משאבים לכלליים ולמציאת נדבנים כדי לקבל נדבות ותרומות להחזקתו. למרות זאת, מדי כמה שנים התרחש משבר כספי חמור שהיה מביא לשיבוש קשה בפעילותו של המוסד וכמעט לסגירתו [3]. בשנת 1912, כשגב' **פינס** הזדקנה, החליפה אותה בתה **איטה ילין** אשר תיפקדה במשך למעלה מ-25 שנים כמנוע של בית החולים, ואף מנעה באומץ רב את סגירתו בידי הצבא התורכי בתחילת מלחמת העולם הראשונה.

התקופה הפסיכיאטרית - ד"ר דוריאן פייגנבאום

בשנת 1920 מונה לראשונה פסיכיאטר כמנהלו הראשון של בית החולים. היה זה ד"ר **דוריאן פייגנבאום** שהגיע מאוסטריה, ועם עבודתו הפך בית החולים למוסד פסיכיאטרי בעיקרו. **פייגנבאום** נולד בשנת 1887 בעיר לֶמְבֵּרְג. אחיו הגדול **אריה** היה רופא עיניים מפורסם וצינוני נלהב, ובשנת 1913 עלה לארץ ישראל וניהל את מחלקת העיניים של תחנת הבריאות בירושלים. **דוריאן** החל ללמוד רפואה בלבוב, המשיכם בווינה, וסיים בשנת 1914. במהלך הכשרתו הרפואית למד גם במכון לפסיכיאטריה במינכן בהנהלת **אמיל קרפלין**, אבי הסיווג המודרני בפסיכיאטריה. משנת 1915 הוא שירת במשך שלוש שנים בצבא האוסטרי, שבמהלך היה רופא עוזר בבית החולים הניר-פסיכיאטרי הצבאי בווינה. לאחר שחרורו מהצבא בשנת 1918 פתח פרקטיקה פסיכיאטרית בשווייץ. בתקופה זו החל להתעניין בפסיכואנליזה, ואת הכשרתו הפסיכואנליטית קיבל מ**פרויד** ומפסיכואנליטיקאים נודעים אחרים [4]. בשנת 1920 הודיע על עלייתו לארץ ישראל, ושינוי זה

בקניגסברג [6]. עם גמר השתלמותו המקצועית עסק ד"ר הרמן בעבודה פסיכיאטרית מעשית, ותוך זמן קצר הוא רכש ציבור רחב של חולים שהיו נאמנים למיומנותו המוסמכת. באותו הזמן הוא השתתף בפעילות גם בתנועה הציונית שבעירו, ואף נבחר כיו"ר האגודה הציונית בה. בשנת 1918 הוא התחתן. אשתו לא הייתה מוכנה להתגורר בגרמניה, ובשל היותו ציוני החליטו בני הזוג לעלות לארץ ישראל. בתחילת 1924 הגיע ד"ר הרמן לארץ ישראל עם משפחתו והחל לנהל את בית החולים "עזרת נשים". בנוסף למירפאה הציבורית שאותה ניהל בבית החולים, הייתה לו גם מירפאה פרטית. הוא היה בעל גישה אנושית וחמה מאוד לאנשים שהיו בטיפולו ונהג לחייך אל חוליו. לד"ר הרמן הייתה השכלה כללית וספרותית רחבה, והוא ניגן בפסנתר למרות שאיבד אצבע בידו השמאלית במלחמת העולם הראשונה. לאחר המעבר לירושלים הוא למד לדבר עברית וערבית. הוא היה חבר בארגון ה"הגנה" וכיהן כיועץ הארגון לנושאי בריאות הנפש. הוא השתלב בחיים התרבותיים בארץ ישראל של תקופת המנדט הבריטי [7].

בית החולים עזרת נשים בניהולו של ד"ר הרמן

המוסד שבראשו עמד היה המוסד הפסיכיאטרי העיקרי בכל הארץ. אומנם שלטונות המנדט הבריטי הקימו בשנת 1922 מוסד פסיכיאטרי ממשלתי ראשון בבית לחם, שהיו בו 25 מיטות, ובדצמבר 1932 נפתח בסמוך לו בית חולים נוסף שהיו בו 50 מיטות, אך הצוות המטפל במוסדות אלה היה רובו ככולו ערבי ששלט בשפה הערבית ולעתים באנגלית ולא תיקשר עם חולים יהודים.

ד"ר הרמן הנהיג בהתמדה ובקביעות שיפורים במוסד, ובניהולו קיבל המוסד צורה של בית חולים יותר מודרני שהוכר בשנת 1927 גם ע"י הממשלה. בית החולים "עזרת נשים", שהיה בשנותיו הראשונות המרכז היחיד של הפסיכיאטריה הקלינית בארץ, התרחב והתפתח הן במספר חוליו שהגיע לקראת הקמת מדינת ישראל בשנת 1948 למאה, והן באיכות העבודה הקלינית. בשנת 1938 הוכנסה לשימוש בבית החולים שיטת הטיפול בהלם הנגרם על ידי הזרקת אינסולין במטרה להביא למצב של הלם מהיפוגליקמיה ובהמשך לתרדמת, אך זו הופסקה כעבור זמן קצר בשל אילוצי תקציב וחודשה באופן מצומצם בשנת 1943. ביולי 1941 הנהיג ד"ר הרמן בבית החולים את הטיפול החדשני דאז בנזעי חשמל בסכיזופרניה, והוא אף פירסם מאמר על ניסיונו הקליני החלוצי בתחום זה [8]. הוא דאג להנעים את חייהם של חוליו, ובעזרת ארגון "הדסה" הביא למוסד את הריפוי בעיסוק. בנוסף לדאגתו לחוליו לא התעלם ד"ר הרמן מתפקידי ההוראה המוטלים על בית החולים שלו, ובית החולים שימש גם מקום השתלמות עיקרי בפסיכיאטריה.

עבודתו המדעית של ד"ר הרמן

עם הגיעו לירושלים נתקל ד"ר הרמן בבעיה הכאובה והמוכרת מאז ועד היום של החוסר במיטות לאשפוז חולי הנפש, במיוחד הכרוניים. כבר ב-1926 הצביע הרמן על העובדה שבארץ שאוכלוסייתה מנתה אז כ-800,000 תושבים יהודים וערבים, קיימים רק שני מוסדות לטיפול בחולי נפש: האחד – מוסד ממשלתי בבית לחם, והשני – המוסד של "עזרת נשים" שבו 80 מיטות. הוא התריע במאמרו על הסכנות הצפויות במצב זה ודרש פעולות לפתרון הבעיה [9]. ד"ר הרמן הכיר את המציאות הפסיכיאטרית היטב, וכשנערך בשנת 1931 מיפקד אוכלוסין בארץ ישראל, הוא נענה לפנייתו של עורך

נעשה במידה רבה בעידודו של אחיו, שסייע להיקלטותו המהירה יחסית של דוריאן בארץ ישראל [5].

בסתיו 1920 מונה פייגנבאום כמנהלו הרפואי הראשון של "עזרת נשים" וכן כיהן כיועץ פסיכיאטרי לשלטונות המנדט הבריטי. המוסד התנהל אז כבית מחסה שהוחזקו בו אוכלוסיות שונות: מפגרים, חולי נפש, אנשים גלמודים וחסרי בית. לא ניתן בו כל טיפול נפשי כי לא היו פסיכיאטרים, ומטופלים אלימים 'טופלו' בשיטות של בידוד והגבלות פיזיות. שמו הרשמי של המוסד היה "בית מחסה לחולי רוח ולחשוכי מרפא".

פייגנבאום תיאר בתיאורים קודרים את הנעשה בבית החולים [4]. הוא הנהיג שיטות טיפול הומניטאריות וביטל את הנהגה הנפוץ של בידוד החולה ומעשי כפייה אחרים. מגוון השפות והתרבויות של המטופלים וקשיי התקשורת עמם הביאו את פייגנבאום לנסות ליישם מבחני רורשאך באוכלוסייה ההטרוגנית כל כך של בית החולים, וזה אפשר לו לתרום לחקר הפסיכוזות, תחום שלמרבית האנליטיקאים לא היה בו ניסיון קליני [4]. ממצאיו של פייגנבאום הוצגו על ידו לרופאים בירושלים, תוך סקירת התיאוריה הפסיכואנליטית. במפגשים אלה נטלו חלק אישים ידועים ובמהלכם נשמעו הרצאות ונערכו דיונים. פייגנבאום ניסה לקרב את התיאוריה הפסיכואנליטית לקהילת הרופאים ולצוות העובדים של "עזרת נשים". באפריל 1923 החל לתת הרצאות מבוא לפסיכואנליזה לקהל ירושלמי של רופאים ומחנכים; בעקבות הרצאתו הראשונה על הלא מודע, נתקל בתגובות עוינות והנהלת בית החולים אסרה על המשך קיומן של הרצאותיו.

שנות פעילותו של דוריאן פייגנבאום בארץ ישראל היו שנות העלייה השלישית. מרבית העולים בעלייה זו באו מאירופה ורובם הגיעו ממניעים ציוניים. בעלייה זו בלטו העולים הצעירים שעלו מתוך אידיאולוגיה ועבודתם תרמה רבות לבניין הארץ. פייגנבאום מתח ביקורת על ראשי היישוב היהודי אשר התעלמו מהבעיות הנפשיות של עולים אלה, ודחה את ההסבר הרשמי שניתן בידי ההנהגה הציונית, שלפיו מקרי ההתאבדות שנגרפו בקרב העולים נבעו רק כתוצאה מהמצב הכלכלי הנואש ומתנאי החיים הקשים שניצבו בפניהם. במאמר שפרסם בדצמבר 1924 תיאר פייגנבאום חלוצים צעירים יהודים שטופלו על ידו בארץ ישראל ואשר סבלו מִעֵבֶר טראומטי [5].

לאחר שלוש שנות כהונה הסתכסך ד"ר פייגנבאום עם הנהלת בית החולים; בתחילת 1924 הוא פוטר מניהול בית החולים "עזרת נשים" עקב חילוקי דעות עמוקים שהתגלעו בינו ובין הנהלת המוסד על רקע עבודתו המקצועית. נראה כי חוסר הנחת של מעסיקו מההשקפה הפסיכואנליטית שהוא ייצג ביחד עם הסלידה מהעמדות האנטי ציוניות הבוטות שפורסמו בידי אחיינו **ליאופולד וייס** שהתגורר עמו, הביאו להחלטה על הפסקת עבודתו. לאחר פיטוריו עזב פייגנבאום את ארץ ישראל, הגיר לארצות הברית, ועסק בהתמדה בעשייה פסיכואנליטית, עד למותו בשנת 1937. הוא הוחלף בידי ד"ר הרמן.

חלוץ הפסיכיאטריה בארץ ישראל - ד"ר חיים הרמן

ד"ר חיים (הייניץ) הרמן נולד בקניגסברג שבגרמניה בשנת 1892. את הכשרתו הרפואית החל בשנת 1910 במינכן, והוא המשיך בלימודיו באוניברסיטאות אחרות. הוא התמחה במה שכונה אז "מחלות עצבים ורוח". במלחמת העולם הראשונה הוא שירת בחזית ונפצע, ולאחר סיום המלחמה ושחרורו מהצבא הוא עבד כרופא עוזר בבית החולים האוניברסיטאי למחלות עצבים ורוח

הם נעזרו רבות בד"ר הרמן. ריבוי אנשי המקצוע בארץ בתחום הפסיכיאטריה והנירולוגיה הביא בינואר 1934 ליזומה להקמתו של חוג מקצועי ירושלמי של רופאים למחלות בתחומים אלה [7].

בשנת 1946 לקה ד"ר הרמן בליקמיה; הוא התאושש מהמחלה ואף החלים מניתוח שעבר בשל סרטן המעי. במהלך מלחמת העצמאות שפרצה בשנת חייו האחרונה, עלה הצורך להקמת שירות נירו-פסיכיאטרי לפצועים בירושלים, וד"ר הרמן נמנה עם ראשוני המתנדבים לביצוע מטלה זו. כעבור זמן קצר יחסית חלה הרעה במחלתו, והוא נפטר בירושלים בנובמבר 1948. הוא נקבר בבית הקברות שבגבעת רם, הנמצא סמוך לבית המשפט העליון.

■ **מנהלי בתי החולים הפסיכיאטריים התמודדו בעבר וגם כיום עם מצוקת תקציב קשה.**

■ **התמודדות נוספת שנמשכת עד היום היא סוגיית מקומם של החולים הכרוניים; מבחינה מקצועית מקומם בקהילה ולא בבתי החולים, שבהם הם תופשים מיטות המיועדות לחולים במצב חד (Acute).**

■ **לא ניתן לפתור בעיות אלו ללא תמיכה ממשלתית משמעותית בתקציבי בתי החולים הפסיכיאטריים.**

הראשונים, שהיו גם חלוצים בתחום הפסיכיאטריה בארץ ישראל. הודגש כי הבעיות שעמדו בפניהם בשנות בראשית אלה נותרו בעינן עד ימינו אלה: חוסר תקצוב נאות ובעיית חולי הנפש הממושכים ושיקומם במסגרות שאינן לצורך אשפוז. ●

מחבר מכותב: אליעזר ויצטום

רחוב רבדים 4, ירושלים

טלפון: 02-6734150, פקס: 02-6738316

דוא"ל: elyit@actcom.co.il

לסיכום

בית החולים "עזרת נשים" היה המוסד הפסיכיאטרי הראשון שהוקם בארץ ישראל לפני למעלה מ-120 שנים. לימים הוא שינה את שמו וייעודו, וכיום הוא נקרא המרכז הרפואי "הרצוג" ומרבית מטופליו אינם לוקים בחולי פסיכיאטרי. במאמר תוארו שנותיו הראשונות באמצעות סקירת פעולתם של שני מנהלי הרפואיים

המפקד, והסכים להוסיף הערות מקצועיות ולתת שירותי ייעוץ בכל הקשור לתחום של מחלות הנפש וחולי הנפש שהיו אז בארץ ישראל. כך, לדוגמה, הוא העיר על ההבדל שבין אי-שפיות במצב פעיל ובין ליקויים ברמה השכלית, ועמד על הקשר שבין מחלות נפש ובין התרבות המודרנית, תוך הבאת דעתו על קשרי הגומלין שבין סביבה ותורשה [10].

בשנת 1935 פרסם ד"ר הרמן בכתב העת "הרפואה" מאמר מסכם ביחס לעשר שנות הניסיון שרכש בעבודה פסיכיאטרית בירושלים [11], ובו הדגיש את החשיבות הרבה שיש להוספת מיטות פסיכיאטריות במוסדות האשפוז ולבניית מוסדות אשפוז ממשלתיים. הוא ציין את התוצאות הקשות של חולי נפש אלימים וסוערים המסתובבים ברחובות ומטרידים את בני משפחתם ושכניהם בשל העדר מסגרת אשפוז תאימה. בהמשך סקר את החולים שבהם טיפל במהלך העשור הראשון לפעילותו המקצועית בארץ, וציין כי בעוד שהיה כמעט שוויון בין המינים מבחינת מספר החולים והחולות שאושפזו במוסד, הרי "אין שום ספק שמספר חולי הרוח אצל הנשים היה יותר גדול ועולה עוד על המספר שבאירופה". כן מצא שמספר הפסיכוזות בקרב הערבים קטן יותר מזה שביהודים עולי אירופה [11].

בשנת 1937 פירסם ד"ר הרמן מאמר חשוב שעסק בעיקר בתופעות המיוחדות המאפיינות את התחלואה הנפשית של מטופלים מתרבויות אוריינטליות [12], והדגיש כי חשוב להכיר היטב את תרבותו ואמונותיו של המטופל ואת אורח חייו בתנאים נורמטיביים, על מנת שלא לטעות בעת האבחון של מצבו הנפשי. ד"ר הרמן היה הפסיכיאטר הראשון בארץ ישראל שהתייחס להשפעה תרבותית וחברתית כגורמי רקע להפרעות נפשיות, והוא הדגיש את האווירה המיסטית הירושלמית הטעונה שדים, רוחות, משיחים, גואלי עולם ועושי נפלאות מכל המינים [13]. ד"ר הרמן ראה בפסיכיאטריה חלק חשוב של הרפואה, והוא עסק רבות בנושאים משותפים. כך, לדוגמה, הוא היה אחד הראשונים שתיאר מקרה של פסיכוזת במחלה גופנית (מחלת וילסון) [14].

בשנת 1934 החלו להגיע לארץ ישראל גלי עלייה של יהודי גרמניה (העלייה החמישית). עם העולים נמנו רופאים רבים, וביניהם היה מספר לא מבוטל של רופאי עצבים ונפש. בשל קשיי קליטה

ביבליוגרפיה

<p>1. ויצטום א' ומרגולין י', פרקים בהיסטוריה של הפסיכיאטריה בארץ ישראל וסביבותיה. הרפואה, 140: 277-278, 2001.</p> <p>2. לוי נ', בית החולים "עזרת נשים" וראשית הפסיכיאטריה בארץ ישראל. בתוך: נסים לוי, פרקים בתולדות הרפואה בארץ ישראל, 1799-1948. הקיבוץ המאוחד והפקולטה לרפואה, הטכניון, חיפה, 1998, עמ' 89-82.</p> <p>3. ויצטום א' ומרגולין י', ייסוד בית החולים לחולי נפש 'עזרת נשים' בירושלים: פרשיות נבחרות. הרפואה, 143: 382-385, 2004.</p>	<p>4. רולניק ע', עושי הנפשות: עם פרויד לארץ ישראל 1918-1948. תל אביב, עם עובד, 2007.</p> <p>5. ויצטום א' ומרגולין י', דמויות בפסיכותרפיה: ד"ר דוריאן פיינגנבאום, 1887-1937. שיחות, 204-199, 2015.</p> <p>6. היילפרין ל', ד"ר היינץ הרמן - שנה למותו. הרפואה, 37: 133-131, 1949.</p> <p>7. מרגולין י' וויצטום א', חיים הרמן, מחלוצי הפסיכיאטריה בארץ ישראל - במלאת 120 שנה להולדתו. קורות, 22: 36-9, 2015-2014.</p>	<p>8. הרמן ה' וקליינשמידט ה', ריפוי השיצופראניה בעזרת ההלם החשמלי. הרפואה, 25: 86-84, 1943.</p> <p>9. הרמן ה', המצב הנוכחי של חולי הרוח בארץ ישראל. בריאות העם, 1: 27-23, 1926.</p> <p>10. Mills E, Census of Palestine 1931: Volume I, Palestine; Part I, Report, Alexandria, Whitehead Morris Ltd., 1933.</p> <p>11. הרמן ה', עשר שנות ניסיון של עבודה פסיכיאטרית בירושלים. הרפואה, 9: 391-385, 1935.</p>	<p>12. Herrmann H, Psychiatrisches aus Palastina. Fol. Clin. Orient., 1: 232-237, 1937.</p> <p>13. Witztum E & Kalian M, The "Jerusalem syndrome" - fantasy and reality: A survey of accounts from the 19th century to the end of the second millennium. Isr. J. Psychiatry Relat. Sci., 36: 260-271, 1999.</p> <p>14. הרמן ה', על טירוף פסיכוטי. במקרה של התקשות מדומה. הרפואה, 13: 102-99, 1937.</p>
--	--	---	---